

UDK 81'373; IRSTI 16.21.65

<https://doi.org/10.47526/2024-3/2664-0686.73>**K.B. JUMAŞEVA** ¹, **G.T. ŞOQIM** ², **D.S. SARKULOVA** ³¹PhD, M. Ötemisov Batı Kazakistan Üniversitesi, Kıdemli Öğretim Üyesi
(Kazakistan, Ural), e-mail: kama0186@mail.ru²Filoloji Bilimleri Adayı, K. Zhubanov Aktobe Devlet Üniversitesi, Profesör
(Kazakistan, Aktobe), e-mail: shokum@mail.ru³M. Ötemisov Batı Kazakistan Üniversitesi, Kıdemli Öğretim Görevlisi
(Kazakistan, Ural), e-mail: d_sarkulova@mail.ru

KAZAKÇA VE RUSÇA DİLLERİNDE CİNSİYET KARŞITLIĞININ SÖZLÜKBİLİMSEL SİSTEMDE GÖRÜNÜMÜ

Özet. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana, anadili konuşurlarına (dil kişiliği, cinsiyet grubunun temsilcisi) ilişkin sosyal verilerin incelenmesinin ana yönlerini yansıtan insan merkezliliğe (antropojene) bağlı ilkeler, cinsiyet dil bilimi gibi bir alanın bilimsel sonuçlarının geliştirilmesinin temeli haline gelmiştir. Toplumsal cinsiyete dayalı dil kategorilerinin sistemik özelliklerini, özünü ve bileşimini, işlevlerini, bağlantılarını belirleyen bilimsel çalışmalar devam etmekte ve teorik gerekçelendirme uygulamaları geliştirilmektedir. Bu çalışmalar içerisinde cinsiyet dil biliminde cinsiyet karşıtlığının dilde ifadesinin araştırılmasında dil bilimsel, kültürel dil bilimsel, sosyo-dil bilimsel, psiko-dil bilimsel araştırmaların yanı sıra sözlük bilimsel araştırmalar da önemle yer almaktadır.

Bu açıdan bakıldığında cinsiyet karşıtlığının dilin sözlük bilimsel sisteminde temsil edilmesi pratiği, bilimsel açıdan ilgi duyulan konulardan biridir. Bu makaledeki araştırma için önemli olan, ikili toplumsal cinsiyet karşıtlığını sözlük bilimsel yöntemler uygulanarak incelemektir. Makalenin amacı, cinsiyet karşıtlığını oluşturan kelimeleri sözlük bilimsel açıklama açısından analiz etmektir. Cinsiyete dayalı dil bilim alanındaki araştırmalar, bilimsel yönetime bağlı olarak doğası gereği kapsamlı olduğundan, analiz edilen veriler çeşitli kaynaklardan ve sistemlerden seçilmektedir. Bu amaçla, sözlük bilimsel kaynaklarda cinsiyet belirteçlerini; ikili cinsiyet karşıtlığı bakış açısıyla tanımlama yöntemi kullanılmıştır.

Dilin sözlük bilimsel sistemi, herhangi bir dilin dilsel-kültürel doğasını, değer yönelimini (aksiyolojik doğasını), çağrışımsal ve kavramsal alanını tanımlayabilen bir sistemdir, bu nedenle toplumsal cinsiyet çalışmaları için büyük önem taşımaktadır. Cinsiyet karşıtlıklarının sözlük bilimsel sistemdeki görünüşlerine dayanarak analizi, sözlük bilimsel tekniğin cinsiyet araştırması amacıyla kullanılmasına izin verir, dillerin cinsiyet kimliğini tanımlamasının yollarını gösterir, sözlük bilimsel pratiğin gelişim yönlerini gerçekleştirir ve dilin işlevsel doğasını ortaya çıkarır.

***Bize doğru alıntı yapınız:**

Jumaşeva K.B., Şoqım G.T., Sarkulova D.S. Kazakça ve Rusça Dillerinde Cinsiyet Karşıtlığının Sözlükbilimsel Sistemde Görünümü // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2024. – №3 (133). – Б. 62–72. <https://doi.org/10.47526/2024-3/2664-0686.73>

***Cite us correctly:**

Jumasheva K.B., Shoqym G.T., Sarkulova D.S. Kazakcha ve Ruscha Dillerinde Jinsiyet Karshytlıgynyn Sozlukbilimsel Sistemde Gorunumu [Representation of Gender Opposition in the Lexicographic System of Kazakh and Russian Languages] // *Iasauı universitetinin habarshysy*. – 2024. – №3 (133). – B. 62–72. <https://doi.org/10.47526/2024-3/2664-0686.73>

Makalenin alındığı tarih 03.04.2024 / Kabul tarihi 27.09.2024

Anahtar Kelimeler: cinsiyet, cinsiyet dil bilimi, cinsiyet қарсылығы, cinsiyet сөзлік билімі, еркек, қадн, антропогенік үөн.

К.Б. Жумашева¹, Г.Т. Шоқым², Д.С. Саркулова³

¹PhD, M. Utemisov атындағы Батыс Қазақстан университетінің аға оқытушысы

(Қазақстан, Орал қ.), e-mail: kama0186@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, профессор

Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті (Қазақстан, Ақтөбе қ.), e-mail: shokum@mail.ru

³M. Utemisov атындағы Батыс Қазақстан университетінің аға оқытушысы

(Қазақстан, Орал қ.), e-mail: d_sarkulova@mail.ru

Қазақ және орыс тілдеріндегі гендерлік оппозицияның лексикографиялық жүйеде бейнеленуі

Аңдатпа. XX ғасырдың екінші жартысынан бастап тіл иесіне (тілдік тұлғаға, гендерлік топ өкіліне) қатысты әлеуметтік деректерді басты зерттеу бағыттарына айналдырған антропоэлектік қағидаттар гендерлік лингвистика сияқты саланың ғылыми тұжырымдарының дамуына негіз болды. Гендерлік лингвистикалық категориялардың жүйелік сипаттарын, мәні мен құрамын, функцияларын, байланыстарын анықтайтын ғылыми зерттеулер орын алып, теориялық негіздеу тәжірибелері дамуда. Оның ішінде гендерлік тіл білімінде гендерлік оппозицияның тілдегі көрінісін зерттеуде лингвокогнитивтік, лингвомәдениеттанымдық, әлеуметтік лингвистикалық, психолінгвистикалық бағыттағы зерттеулермен қатар, лексикографиялық бағыттағы зерттеулердің маңыздылығы көрінеді.

Осы тұрғыдан келгенде, гендерлік оппозицияның тілдің лексикографиялық жүйесіндегі бейнелену тәжірибесі – ғылыми қызығушылық тудыратын мәселелердің бірі. Бұл мақаладағы зерттеу үшін маңыздысы – гендерлік бинарлық оппозицияның лексикографиялық әдіс-тәсілдер арқылы берілу тәжірибесі. Мақаланың мақсаты – гендерлік оппозицияны құрайтын лексемаларды лексикографиялық сипатталу тұрғысынан талдау. Гендерлік лингвистика саласындағы зерттеулер ғылыми нысанына қарай кешенді сипатта болғандықтан, талдауға алынатын деректер түрлі дереккөздер мен жүйелерден қамтылып алынады. Бұл мақсатта лексикографиялық дереккөздердегі гендерлік лексемаларды оппозициялық тұрғыдан сипаттау әдісі қолданылған.

Тілдің лексикографиялық жүйесі кез-келген тілдің лингвомәдени болмысын, құндылықты бағытталуын (аксиологиялық болмысын), коннотациялық және концептологиялық саласын сипаттай алатын жүйесі, сондықтан гендерлік зерттеулер үшін маңыздылығы жоғары. Гендерлік оппозицияларды лексикографиялық жүйедегі көрінісі негізінде талдау лексикографиялық әдістемені гендерлік зерттеу мақсатында қолдануға мүмкіндік береді, тілдердің гендерлік болмысының сипатталу тәсілдерін анықтайды, лексикографиялау тәжірибесінің даму бағыттарын өзектендіреді, тілдің функционалдық сипатын ашады.

Кілт сөздер: гендер, гендерлік лингвистика, гендерлік оппозиция, гендерлік лексикография, еркек-әйел, антропоэлектік бағыт.

K.B. Zhumasheva¹, G.T. Shokum², D.S. Sarkulova³

¹PhD, Senior Lecturer of M. Utemisov West Kazakhstan University

(Kazakhstan, Uralsk), e-mail: kama0186@mail.ru

²Doctor of Filological Sciences, Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University

(Kazakhstan, Aktobe), e-mail: shokum@mail.ru

³Senior Lecturer of M. Utemisov West Kazakhstan University

(Kazakhstan, Uralsk), e-mail: d_sarkulova@mail.ru

Representation of Gender Opposition in the Lexicographic System of Kazakh and Russian Languages

Abstract. Since the second half of the twentieth century, anthropocentric principles reflecting the main directions of studying social data about a native speaker (a linguistic personality, a representative of a gender group) have become the basis for the development of scientific conclusions in the field of gender linguistics. Scientific research is underway and theoretical substantiation practices are developing that determine the system characteristics, essence and composition, functions, and connections of gender linguistic categories. In particular, in the study of the manifestation of gender opposition in language in gender linguistics, along with research on linguocognitive, linguocultural, sociolinguistic, and psycholinguistic orientation, the importance of lexicographic research is manifested.

The experience of representing gender opposition in the lexicographic system of a language is one of the problems of scientific interest. Important for the research in this article is the practice of transmitting binary gender opposition using lexicographic methods. The purpose of the article is to analyze the lexemes that make up the gender opposition from the point of view of lexicographic description. Since research in the field of gender linguistics is complex, depending on the scientific form, the analyzed data are covered from various sources and systems. For this purpose, the method of describing gender lexemes in lexicographic sources from an oppositional point of view was used.

The lexicographic system of a language is a system that can describe linguistic and cultural being, value orientation (axiological being), connotational and conceptual spheres of any language and, therefore, is of great importance for gender studies. The analysis of gender oppositions based on their manifestation in the lexicographic system allows the use of the lexicographic methodology for gender research, identifies ways to describe the gender identity of languages, actualizes the directions of development of lexicography practice, and reveals the functional nature of language.

Keywords: gender, gender linguistics, gender opposition, gender lexicography, man-woman, anthropocentric direction.

К.Б. Жумашева¹, Г.Т. Шокым², Д.С. Саркулова³

¹*PhD, старший преподаватель Западно-Казахстанского университета имени М. Утемисова (Казахстан, г. Уральск), e-mail: kama0186@mail.ru*

²*доктор филологических наук, профессор, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова (Казахстан, г. Актобе) e-mail: shokim@mail.ru*

³*старший преподаватель Западно-Казахстанского университета имени М. Утемисова (Казахстан, г. Уральск), e-mail: d_sarkulova@mail.ru*

Отражение гендерной оппозиции в лексикографической системе казахского и русского языков

Аннотация. Со второй половины XX века антропоцентрические принципы, отражающие основные направления изучения социальных данных в отношении носителя языка (языковой личности, представителя гендерной группы), стали основой для развития научных выводов такой области, как гендерная лингвистика. Происходят научные исследования и развиваются практики теоретического обоснования, определяющие системные характеристики, сущность и состав, функции, связи гендерных лингвистических категорий. В том числе в изучении проявления гендерной оппозиции в языке в гендерном языкознании наряду с исследованиями лингвокогнитивной, лингвокультурологической, социолингвистической, психолингвистической направленности проявляется значимость исследований лексикографической направленности.

Опыт представления гендерной оппозиции в лексикографической системе языка является одной из проблем, представляющих научный интерес. Важным для исследования в этой статье является практика передачи бинарной гендерной оппозиции с помощью лексикографических методов. Цель статьи – проанализировать лексемы, составляющие гендерную оппозицию, с точки зрения лексикографического описания. Поскольку исследования в области гендерной лингвистики носят комплексный характер в зависимости от научной формы, анализируемые данные охватываются из различных источников и систем. Для этой цели использовался метод описания гендерных лексем в лексикографических источниках с оппозиционной точки зрения.

Лексикографическая система языка – это система, которая может описывать лингвокультурное бытие, ценностную направленность (аксиологическое бытие), коннотационную и концептуологическую сферы любого языка и, следовательно, имеет большое значение для гендерных исследований. Анализ гендерных оппозиций на основе их проявления в лексикографической системе позволяет использовать лексикографическую методику в целях гендерного исследования, выявляет способы описания гендерной идентичности языков, актуализирует направления развития практики лексикографирования, раскрывает функциональный характер языка.

Ключевые слова: пол, гендерная лингвистика, гендерная оппозиция, гендерная лексикография, мужчина-женщина, антропоцентрическое направление.

Giriş

Dil bilimdeki antropojenik yaklaşım, kendimizle, dünyayla ve diğer insanlarla olan ilişkimizi yansıtan insana olan ilgimizi artırdı. Günümüzde, dünyanın dilbilgisel görünüşünde insanın araştırılmasında, dil bilgisi bireyin kişisel özellikleri, özellikle de cinsiyet kategorisi önemli bir yer tutmaktadır. ‘Dildeki cinsiyet meseleleri uzun zamandır antropoloji ve etnografide dil bilimsel sorunlar olarak ele alınıyordu. Bununla birlikte, bugün bağımsız bir yönde bir dizi çok sayıda çalışma şekillenmiştir ve toplumsal cinsiyet çalışmaları, cinsiyetler arasındaki ilişkiler sorununun daha derinlemesine incelenmesine yol açmıştır’ [1, s. 91–92]. Farklı dilsel ve kültürel topluluklarda cinsiyet kavramlarının içeriği, farklı dilsel yapılar aracılığıyla ele alınabilir; çünkü cinsiyet bilşi dilin her düzeyinde kendini gösterir, belirli değerlendirmeleri ifade eder ve dil bilimin disiplinler arası bir yönü olan cinsiyet dil bilimi tarafından incelenir.

Bilimde, ‘cinsiyet’ kavramı, her şeyden önce, cinsiyetin sosyal modellenmesi veya yapılandırılması fikriyle yakından ilişkilidir. Bunun nedeni, sosyal cinsiyetin sosyal deneyim yoluyla yapılandırılmasıdır, toplumda sırasıyla belirli cinsel rollerin yerine getirilmesine dayatılan davranış normları, davranışlar sistemi oluşur, bu toplumda maskülenlik (erkeklik) ve feminenlik (kadınlık) hakkında bir dizi fikir ortaya çıkarmasıdır [2, s. 152.].

Cinsiyet terimi biyolojik cinsiyet ile sosyal cinsiyeti ayırt etmek için kullanılır. Biyolojik cinsiyet, bir kişinin fizyolojik ve anatomik özellikleriyle belirlenirken, sosyal cinsiyet, bir kişinin toplumdaki rolleri, davranışları ve kendini tutma normlarıyla tanımlanır. Cinsiyet farklılıkları kültüre, geleneğe ve sosyal normlara bağlı olarak şekillenir ve değişir [3].

Cinsiyet dil bilimi terimi, dildeki cinsiyet rollerini, yani erkekler ve kadınlar arasındaki dilsel ve kültürel farklılıkları inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanır. Cinsiyet dil bilimi, cinsiyet stereotiplerini, cinsiyetle belirlenmiş dilsel birimleri ve bunların toplumdaki rollerini araştırır. Bu bilim dalı, dildeki cinsiyet farklılıklarının ortaya çıkma nedenlerini ve bunların kültür ve sosyal normlarla bağlantılarını belirlemeye yönelik çalışır.

Kazak dil biliminde cinsiyete dayalı dil bilimsel araştırmalar yürüten ilk bilim adamlarından biri G.T. Şoqim’dur: ‘Cinsiyet, bir bireyin tarihsel çağda belirli bir toplumda gelişen sosyokültürel olarak kurulmuş bir erkeklik veya kadınlık modeline giriş sürecini ve sonucunu aynı anda yansıtır.

Kişiler arası ilişkilerde, yerleşik erkeklik ve kadınlık modelleri (davranış, cinsiyet temsilcilerinin sosyal konumu vb. ile ilgili) mümkün olduğu kadar uzun süre korunur. Bunun sonucunda toplumsal cinsiyet ortak, evrensel olarak kabul edilen, tanıdık bir kavram haline gelmeye başlar, kadın ve erkeğin belirli özelliklerini tanımlar ve toplumda cinsiyet ilişkilerinin oluşmasına katkıda bulunur' demektir [4]. Bu nedenle cinsiyet, doğadan verilen cinsiyet değil, sosyal kavramların bir bütünüdür, sosyo-kültürel anlayışımız çerçevesinde bir kavramdır. Cinsiyet karşıtlığı ise toplumsal cinsiyet araştırmalarıyla ilişkili olarak kültürel-sembolik kategoriler olarak kullanılan sosyoloji, felsefe, psikoloji, edebiyat çalışmaları ve diğer bilim dallarının pek çok sorununu ele almamıza olanak tanıyan bir "kadın-erkek" ikiliğidir [5].

Kazak dil biliminde cinsiyet araştırmalarının kökeninde yer alan ünlü bilim adamı B. Hasanovich, cinsiyet faktörünün tezahürünün dilin her düzeyinde incelenmesi gerektiğine dikkat çekerek, cinsiyet dil biliminin ana alanlarından biri olarak cinsiyet sözlük bilimini vurgular [6, s. 286]. Bu çalışmada bilim insanlarının altını çizdiği sözlük bilimsel doğrultuda toplumsal cinsiyet karşıtlığının dilde görünüşünü ele alıyoruz. Bu kapsamda, cinsiyet karşıtlığını temsil eden Kazakça -"boydak", "tul", "erkekjandı - ayeljandı", Rusça "holostoi - holostaya'", "vdovets - vdova" leksemlerine cinsiyet analizi yapıyoruz.

Araştırma yöntemleri

Herhangi bir bilimsel alandaki yöntem, özellikle araştırma nesnesine yönelik belirli yaklaşımlar, çıkarımlar, ele alış yönleri ve tekniklerden oluşan bir sistem iken, sözlük bilimsel yöntem, dilde ortaya çıkan dil birimlerini ve fenomenleri sözlük bilim bilimi açısından ele alan ve sözlük bilim yoluyla araştırmayı gerçekleştiren yöntemleri içerir. Cinsiyet çalışmaları açısından, sözlük bilimsel kaynakların (sözlüklerin) aşağıdaki özellikleri önemlidir: dilsel birimlerin en eksiksiz tanımı ve sözlüklerin aktif kullanıma geçişi; dilsel birimlerin eksiksiz bir filolojik ve kültürel tanımı; bunlara dil bilimsel araştırma uygulamalarının ve sözlük bilimsel açıklama kaynaklarının elektronik veri tabanlarının tanıtılması; sözlük bilimsel araçların güncellenmesi.

Bu makaledeki araştırma için önemli olan, sözlük bilimsel teknikler yoluyla cinsiyet ikili karşıtlığının (maskülen ve feminen kategoriler) kullanımlar aracılığıyla deneyimlenmesidir. Cinsiyete dayalı dil bilim alanındaki araştırmalar, bilimsel biçime bağlı olarak doğası gereği kapsamlı olduğundan, analiz edilen verilerin çeşitli kaynakları ve sistemleri kapsadığı bilinmektedir. Bu amaçla cinsiyet kelimelerini karşıtlık bakış açısıyla tanımlamak için sözlük bilimsel kaynaklardan yararlandık.

Analiz ve sonuçlar

Toplumsal cinsiyet karşıtlığı diyalektik bir çelişkiye dayanmaktadır. Bunun insan varlığının temel doğal kanunu olduğu söylenebilir. Toplumsal cinsiyet karşıtlığı kadın-erkek karşıtlığı stratejisini içermez, tam tersine bu cinsiyet ikili karşıtlık ilişkisinin diyalektik, karşılıklı iletişim kaynaklarını belirlemek önemlidir. Erkek ve kadın, insanlığın toplumsal cinsiyet öznesi olarak birbirine karşıt değil, yaşamın sosyal-cinsiyet, psikolojik, davranış, iletişim ve zihniyet alanlarında diyalektik bir karşıtlık ilişkisine giren toplumsal cinsiyet karşıtlık ilişkilerinin sahibidir. Erkek ve kadının kendileri değil, maskülen ve feminen varoluş olgusu, cinsiyet karşıtlık modelini oluşturur ve cinsiyet ikili özellikleriyle temsil edilir. Dikkat ederseniz, karşıtlık kategorisi, cinsiyet dil bilimsel araştırmalarda erkek ve kadın karşıtlığı ile ilişkilendirilmez, maskülen ve feminen nitelikler, sınıflar, roller, dünyevi düşünceler, stratejiler gibi cinsiyet fenomenlerinin karşıtlık modelinin betimlenmesiyle ilişkilendirilmiştir.

Halkımızın cinsiyet kimliğindeki bekârlık olgusuna dikkatle bakalım. Kazak dilinde bekâr "boydak" kelimesi hem erkekler hem de kadınlar için kullanılmaktadır, yani sözlük bilimsel tanımına dikkat edersek bu kelime, cinsiyeti belirtilmemiş (cinsiyeti tanımlanmamış) yalın bir isme aittir:

Bekâr "boydak":

1. Evlenmemiş, kendi başına.

Kasım genç, bekâr, felçli delikanlı “*Kasım – jas, boydaq, sal jigit*” (B. Maylin, Doğu) [7].

2. Reşit olma çağına ulaşmış, evlenmemiş bir erkeğin sosyal statüsünü belirten isim.

Geleneksel ortamda, 16 yaşın üzerindeki evlenmemiş kişiler de bekâr olarak sınıflandırılır. Eski çağlarda bir erkeğin böyle davranışları başına buyruk sopalı kamçılı anlamında «salt bastı, sabaw kamşılı», yalnızlık Allah’a mahsus anlamında «Jağızdık kudayga ğana jarasadı» denilip kabul edilmiş ve uygun zamanda evlenip aile sahibi olması tasvip edilmişti. Kazakların “Bekâr adam yurt damadı” «Boydaq jigit-jurt küyevi», “Bekâr için canım var deme, boğa için hayvanım var deme” «Boydaqtı canım bar deme, Bukanı malım bar deme», Kötü kocadan halim iyi, kötü kadınla evlenmektense bekarlığım iyidir / «Jaman erden jaydağım jaqsı, Jaman qatınnan boydağım jaqsı» gibi atasözleri, bekârlığın toplum arasında abes olarak görüldüğünü kanıtlıyor [8].

3. Evlenmemiş, kocası olmayan, bekâr (insan).

İki bekâr - iki asker kızın gönderdiği hediyeyi aldık “Kızın kalbini anlayamadık, daha da çok uğraştık Başımız dertteydi ve sırada beklemeye karar verdik. Dariga’nın kollarında yalnız kız kardeşinden başka hiç kimse yok, yalnız gelin / “Eki boydak – eki soldat kız jiberğen sıydı aldık, Kız jüreğın tüsine almay, ari-sari qıncaldık, Qıncaldık ta, tös kaltada kezek saktawdı uwgardık. Dariganın kolında jalğız apasınan bölek eşkimi jok, *boydak* kelinşek” [9].

Rusça erkek “holostoy”- kadın “*holostaya*” kelimeleri, bir erkek ve bir kadının aile ilişkisi içinde olmadığı gerçeğini temsil eder. Sözlük bilimsel tanımlar, Kazak dilinin sözlüklerinde belirtildiği gibi, evli olmayan erkek, hayat kurmayan kadın, yani her ikisine de (erkek ve kadın) atıfta bulunularak aile bağlarına girmemiş kişiler olarak tanımlanmaktadır. Örnekte görüldüğü gibi cinsiyet işaretli sözlük adları toplumsal roller açısından tasvir edilmiştir [10].

Dikkate değer bir sözlük bilimsel faktör, bekâr kelimesinin tanımında erkek için evli olmayan “üylenbegen”, kadın için hayat kurmayan “*turmıs kurmagan*” şeklinde açıklanmasıdır; bu, erkeklik ve kadınlık arasındaki karşıtlık ilişkilerinde ilişkin yukarıda belirttiğimiz noktaları kanıtlamaktadır. Evlenmemiş (erkek) - evli olmayan, ailesi olmayan, yani erkeğin baskın konumu, aile reisinin erkeksi karakteri dahildir; Hayat kurmayan “*turmıs kurmagan*” (kız, kadın) - aile hayatı, aile çiftliğinin yöneticisi, sahibi gibi kadınsı özelliklerin oluşturduğu toplumsal cinsiyet kalıplaşmış görünüşünü gözlemliyoruz. Bu durumda, Kazak halkının cinsiyet kimliğinin dil bilimsel kültürel özellikleri, kendi dünya görüşleri belirginleşiyor: erkek “er” – evli-aileli oluşu “üylü-otbasılı boluwşı” maskülenlik sınıfı özellikleri – ailenin erkek reisi “er otağası”, aile yöneticisi “otbası baskarywşı”; kadın “ayel” – günlük yaşamın kurucusu “*turmıs kuruwşı*” (günlük yaşamın sürdürücüsü “*turmıstı jürgizuwşı*”. Bu noktada tamamlayıcı toplumsal cinsiyet rolleri ve statülerini gözlemliyoruz: erkek “er” –aile sahibi olarak yönetici, aile reisi “otagası”, ve kadın “ayel” – aile sahibinin kararlarının geliştiricisi “otbası iyesinin şeşimderin kelistüriwşı”, çevresini dengeleyici “aynalasın üylestirüwşı”, destekleyicisi “demewşisi”, düzenleyicisi “rettewşisi”.

Herhangi bir insanın doğasında var olan ve etnik kültürlerde yeri olan bir fenomen, *karısı ölen bir erkek*. Çeviri sözlüklerinden ve açıklayıcı sözlüklerden gösterdiğimiz, örneğin Rusça *erkek dul* anlamında “vdovets” denilen kelime karısı ölen erkeği ifade eder, bu onun aile statüsüyle karakterize edilen toplumsal cinsiyet statüsüdür. Bununla beraber bu, bir erkeğin bir sonraki ailesini kurana kadar geçici bir statüsüdür. Kazak dilinde ise bu toplumsal cinsiyet statüsü bekâr “*boydak*” kelimesiyle verilmektedir, Aynı zamanda, dul “*tul*” kelimesiyle de karşılaşılar, ancak sözlük bilimsel açıklamalarda genellikle bir dul “*tul*” kadınla ilgili olarak kullanılır: *kocası ölen çocuksuz bir dul kadın «küyewi kaytkan balası jok jesir ayel*», örneğin:

Dul “*Tul*”:

“Beraber aile kurduğu eşi ölmüş veya boşanmış, çocuksuz dul kadın” (Uygulama A: QDMES).

Dışarıda uğuldayan beyaz kar fırtınası, sert kış akşamında Dul Ana'nın bağırان üzgün sesi aklımda “*Tısta düley ak boran, Katal kıstıñ keşinde Tul ananıñ akırğan, Zarlı dauwsı esimde*” (A. Köşimov) [11].

«Kazak tiliniñ kıskaşa etimologiyalık sözdigin/Kazak Dilinin Kısa Eimolojik Sözlüğü»nün derleyici yazarları A. Isqaqov, R. Sızdıqova ve Ş. Sarıbayev'in gösterdiği üzere, dul “tul” kelimesi Eski Türk dili kökenlidir, çağdaş Türk dillerinin çoğunluğunda kullanılmaktadır. Azerbaycan, Türk ve Gagavuz dillerinde “dul”, Özbek, Kırgız, Uygur dillerinde “tul”». Bilim adamları, bahsedilen dillerin çoğunda dul “tul” kelimesinin dul kadın anlamına geldiğini özetliyorlar. Sözlüğün yazarları “Bazı Türk dillerinde eşi ölmüş olan erkek bu kelimeyle anılır. Böyle bir durumda dul kelimesi kadın ya da erkek kelimeleri ile birleştirilir [11]. Bununla ilgili, Türkolog bilim adamı S.E. Malov, “Pamyatniki drevneturkskoi pismennosti” adlı eserinde anlatıyor [12]. Onun fikrine göre bazı Türk dillerinde (Azerbaycan, Altay, Yakut) “tul” kelimesi sadece dul kadın için kullanılıyor. Bilim adamına göre eski Türk dilinde sadece dul kadın için dul “tul” kullanılıyordu.

Türkolog bilim adamı K.K. Yudakhin tul kelimesine ilişkin [13]: Kırgızlarda böyle bir inanış ve batıl inançların olduğunu belirtir: “Bir evin sahibi öldüğünde dul eşi, ölen kocasının suretinde bir bez bebek diker ve ona dul “tul” olarak adlandırır. Bu geleneğe göre Kırgız kadınları oyuncak bebeği yani “tul”u bir yıl boyunca evlerinde saklar, ölen kocalarının yatağının yanına asar, yüzüne (bebeğe) bakarak kocalarının yasını tutarmışlar”.

Kazakistan'ın Kuzey ve Orta Asya çalışmalarına büyük katkı sağlayan etnograf araştırmacı G.N. Potanin, İli Nehri kıyısında eski dönemlerde yaşayan Kazak ve Moğol, Buryat, Altay ve diğer halkların da Kırgız kültüründe bu geleneğe sahip olduğunu kaydetti [14].

“Kazak tiliniñ kıskaşa etimologiyalık sözdiginde” ayrıca dul “tul kelimesinin çağdaş Kazakçada mecazi anlamda kullanıldığını gösterilmiştir: *Gayretsiz öfke “kayratsız aşuw” – dul “tul”, çıraksız alim “şäkirtsiz ğalım” – dul “tul”* (Abay) vb. [11].

Ruşçada dul erkek “vdovets” – dul kadın “vdova” kelimelerinin eril ve dişil cinsiyetin “eşleştirilmiş” bir adı olduğu bilinmektedir. Dul erkek “vdovets” beraber aile kurduğu karısı ölmüş bir adam, dul kadın “vdova” beraber aile kurduğu kocası ölen bir kadın ve farklı özelliklerine bağlı olarak saman dul “solomenny vdovets” “uzun süre karısı olmayan, geçici olarak karısı yanında olmadan yalnız yaşayan bir adam”, saman dul “solomennaya vdovna” “kocasının hayatı boyunca uzun süre kocası uzakta olan bir kadın” gibi, geçici olarak yalnız”, kara dul “birkaç kocası ölen kadın” gibi kalıp ifadelerle karşılaşılır [10].

Bu anlattığımız leksikolojik verilerin gösterdiği gibi, bekâr “boydak” kelimesinin cinsiyetle işaretlenmemiş bir sisteme ait olduğunu göstermektedir, çünkü hem henüz evli olmayan erkeklere hem de henüz evli olmayan kadınlara atıfta bulunur: bekâr erkek “boydak jigit / er” – bekâr kız / kadın “boydak ayel” Ayrıca bekâr kelimesi, evli eşi ölmüş olan erkeği ifade etmek için de kullanılır ve bu toplumsal cinsiyet statüsünü adlandırmak için kullanılır.

Bekâr erkek “boydak” ve dul erkek “tul erkek” ifadelerinin sistematik olarak aynı cinsiyet içinde bile karşıtlık ifade ettiğini görüyoruz, çünkü “boydak” kelimesi ilk başta henüz evlenmemiş ve hiç ailesi olmamış ve ailesi olan bir erkeğin toplumsal cinsiyet statüsünü yansıtır, aynı zamanda karısını kaybetmiş (ölmüş) evli bir erkeği ifade etmek için de kullanılır. Bu tür örneklerin içsel toplumsal cinsiyet karşıtlığı fenomenine atfedilebileceği sonucuna vardık: bekâr “boydak” – bekâr, hiç evlenmemiş, henüz evli olmayan bir erkek ya da bir kadını ifade eder; veya karısı ya da kocası ölen bir erkek ve bir kadını ifade eder. O zaman: bekâr “boydak” evlenmeden önceki cinsiyet durumudur ve bekâr “boydak – eşini kaybettikten sonra cinsiyet durumudur (evlilikten sonradır). Bu dilde nadir görülen cinsiyet içi karşıtlık olaylarından biridir. Bu tür olguların dil ve kültür özellikleri, özellikle diğer dil ve kültür verileriyle ve akraba olmayan dillerle karşılaştırıldığında analiz edildiğinde, hemen dikkat çeken tipolojik özelliklerdir. Görüldüğü gibi bu tür toplumsal cinsiyet verileri (cinsiyet kimliğinin doğasında olan), herhangi bir dilin tipolojik özelliklerini

belirlemede ve bu alandaki verilerin toplanmasına ve sistemleştirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır.

Eğer verileri karşılaştırırsak, Rus dilinde açık bir şekilde cinsiyet işaretli, cinsiyet karşıtlığı ilişkisinin bir örneğini bulabiliriz: karısı *ölmüş bir adam* “vdovets”, *kocasısı ölen bir kadın* “vdova”; ama bekâr “*boydak*” (bekâr erkek “holoçtyak” ve bekâr kadın “holostaya”) ismi ise eşi vefat etmiş bir erkek veya kadın için hiç kullanılmaz (sadece vdovets ve vdova) [10]. Yani Kazak dilindeki “*boydak*” ile Rus dilindeki evlenmemiş, aile reisliği olmayan “holostyak” kelimelerinin cinsiyet anlamı açısından netleştirilmesi gerekir: *Hiç ailesi olmamış bekâr bir adam veya ailesi olup daha sonra eşini kaybeden evli bir adamın* bekârlığının cinsiyet özellikleri tanımlanmalıdır.

Sonraki cinsiyet karşıtlık fenomeni cinsiyet kategorileri ile feminenlik maskülenlik prensipleri konumu açısından ek olarak, özellikle, ikili cinsiyet karşıtlık ilişki önceliğine dikkatleri çevirir. Bir erkeğin erkeksiliğin karşıt özellikleriyle, yani feminen özelliklerle tasvir edilmesi – onun hakkında olumsuz bir kalıplaşmış imaj oluştururken, aksine bir kadının erkeğe özgü erkeksi özelliklerle tasvir edilmesi - çoğu durumda kadının olumlu bir imajını temsil eder. Örneğin: Bir kadın erkek kadar cesurdur, bir vatandaşın yerindedir, vatandaşının yerini alabilir, sözüne sadık, özenli, dengeli, dik duruşlu, vb. maskülen karakterlerle betimlendiğinde, kadınların olumlu imajının ortaya çıktığını görüyoruz. Kadınların maskülen karakterlerle kelime boyutunda olarak tanımlanmasını, sözlüklerdeki verilerle örnekleyelim.

Cesur Erkek “Erkekjandı”:

Erkeksi ve güçlü “er minezdi, kayrattı”. Sen benden iki kat daha güçlüsün, benden daha güçlüsün “Menen sen eki ece miktısın kayrattı”, *sen adamsın “erkekjandı”*. Kadınsı niteliklerden çok erkeksi niteliklere sahipsiniz “Ayel kasiyetin göri sende erdin erlik kasiyeti basımırak” (M. Satıbaldiyev, Qoñır qozı) [15].

Sözlük bilimsel veriler, kadınsı karşıtlık özelliklerinin erkeklerle ilişkili olarak kullanıldığında tam tersine erkek imajının olumsuz olarak algılandığını göstermektedir, örneğin – *etek başlı “etek bastı”, kız gibi “kızteke”, kadınsı olmak “katınsımak”, kadın canlı “ayeljandı”, kadın düşkününü “katınjandı”, kadınsı “katıñşıl”, kadın tutkunu (çapkın) “ayelkumar”, kadınsı “ayelşil”, kadınla “kadınla”* kelimelerine odaklanacak olursak sözlük bilimsel içerik şu şekilde anlatılmaktadır:

Kadın canlı “ayelcandı”:

Karısını kendi canından iyi gören. Senin yardımınla arkadaşın yüzün Aman’a çevirsem, o kadın canlı bir insan olduğu için dönerdi. “Seni salıp, kurdastın betin Amanga bursam, ol *ayeljandı* kisi goy, burılattın da edi (Ğ. Slanov). Kanbak gibi çok endişeliydin, ona teslim olma, diye yüksek sesle söyledi. “Kanbaktay tım *katınjandı* neme edin, oğan könip jürme, dedi sestı ünmen.” (Z. Jakenov). Oy it, gördün mü kötü şeyin (kötü kişinin) kadınsılığını, diye dalga geçti. “Oy, it, kördün be jaman nemenin *katıñşılın*, - dep kaljındap koydı” (A. Saraev). Tışkanbay çürüğün kadınsılığını gördü, kadınına tüfek tutturuyordu. «*Tışkanbay şiriktin ayelşilin karatı, katınına multık ustatıp koyuptı*» (T. Jarmağambetov) [16].

Rus dil kültürü ile karşılaştırırsak *kiseynaya barışnya, maminkin sinoçek, mujik v yubke, kak baba, bazarnaya baba, spyaşaya krasivaya, jenobodobny* gibi kelimelerle ve kelime gruplarıyla, deyimleşmiş kelime gruplarıyla karşılaştırılır. Örneğin *kiseynaya barışnya*, erkeksi davranışı olmayan, kız gibi, narin, kıvrımlı, az çaba harcayan bir adamdır; “*maminkin sinoçek*” ifadesi anlam olarak “*kiseynaya barışnya*”ya benzer ve annesinin emirlerine uyan, annesine yakın, etrafı bir kadınla çevrili olan kişi anlamına gelir [10]. Sosyal ağların gelişimine bağlı olarak, geri bildirim, yorum, değerlendirme kültürü, Kazakça'ya “annenin oğlu” ifadesini kazandırmış; erkekleri aşağılamak, alay etmek, hor görmek, olumsuz tanımlamak anlamında kullanılır. Ayrıca birçok dil bilim kültüründe bir erkek (yaşı ne olursa olsun) huysuzluk, gevezelik, kavgacılık, herkese karışma, kavga etme, sabırsızlık gibi davranışlarda bulunuyorsa erkekler ve kadınlar tarafından sürekli “kak baba – nene gibi” benzetmesi kullanılır ve bir erkek için en acı verici sözlerden biridir, çocuğa eşit olarak algılanır, aşağılanır. Dolayısıyla, bu toplumsal cinsiyet karşıtlığı kelimelerini çift karşıtlığı da

dahil olmak üzere ikili karşıtlık türüne atfediyoruz, çünkü erkek-kadın «erkek – ayel» karşıtlığı modeline ek olarak feminen-maskülen özelliklere dayalı bir karşıtlık türü de bulunmaktadır. Analizin sonuçları, cinsiyet kavramsallaştırmasının Merkezi anlamsal alanında yer alan, baskın cinsiyet anlamını ve çağrışım bileşenini oluşturan maskülen – feminen özelliklerin aşağıdaki karşıtlık ilişkileri sistemini oluşturduğunu göstermektedir:

- iyi - kötü, olumlu - olumsuz karşıtlık ilişki modeli: *erkekcandı (iyi, olumlu) - ayelcandı (kötü, olumsuz); nazik kadın “nazik ayel”(olumlu) - nazik erkek “nazik er” (olumsuz); güçlü kadın “kayrattı ayel” (olumlu) - güçlü erkek “kayrattı er” (olumlu)*

- güçlü-zayıf karşıtlık ilişki modeli: *erkeksi “er minezdi” (kadın), güçlü “kayrattı” (kadın), cesur “erlik kasıyeti bar” (kadın);*

- doğru-yanlış karşıtlığı ilişki modeli: *erkeklerle ilgili olarak - cinsiyetçi, otoriter, kız gibi vb.;*

- alışılmış kalıplaşmış görünüş-karşıtlık ilişkilerinin farklı kalıplaşmış görünüş modeli: *anasının çocuğu “mamasının balası, kadın gibi “katın sıyaktı”, çarşı kadını “bazarnaya baba” vb.;* ya da Tışkanbay çürüğün kadınsılığını gördü, kadınına tüfek tutturuyordu *“Tışkanbay şiriktin ayelşilin karatı, katınına multık ustatıp koyuptı”;* erkek karakterli kadın, *“er minezdi ayel”, dik karakterli kadın “tik minezdi ayel” ya da Azamat’ın yerinde yürüyen kadın; Erkekten üstün kadın “Azamattın ornunda Jürgen ayel; Erkekten üstün kadın” vb.*

Böylece, kadında bulunan, kadına uygulanan erkeksi özellikler hoş, iyi (hoş karşılanan), güç ve üstünlüğün, hâkimiyetin göstergesidir; Erkeklerle uygulanan kadınsı özellikler ise olumsuzdur, kötüdür (hoş karşılanmaz), zayıflık ve itaat belirtisidir. Aynı zamanda bir sonraki bilimsel düğümü oluşturmanın mümkün olduğunu da görüyoruz. Erkeğin dilsel ve kültürel görünüşü ve eril sınıf özellikleri, genel toplumsal cinsiyet kavramı alanında standart bir toplumsal cinsiyet kategorisi olarak yer almakta ve toplumsal cinsiyet karşılaştırması ve bu yolla toplumsal cinsiyet karşıtlıkları ilişkileri yaratmaktadır. Bunun cinsiyet karşıtlık ilişkilerinin bir kaynağı olarak açıklanması gerekir.

Sonuç

Dilin sözlük bilimsel sistemi, herhangi bir dilin dil bilimsel, aksiyolojik özünü, çağrışımsal ve kavramsal alanlarını karakterize edebilen bir sistemdir, bu nedenle sözlük bilimsel yönetime yönelik cinsiyet çalışmaları, toplumsal rollerin ve işlevlerin dilsel yapısının, toplumsal cinsiyet muhalefetiyle ilgili sosyo-kültürel kavramların tam olarak incelenmesine izin verir. Cinsiyet karşıtlıklarının sözlük bilimsel sistemdeki görünümüne göre analizi, sözlük bilimsel metodolojinin toplumsal cinsiyet araştırması amacıyla kullanılmasını mümkün kılar, cinsiyet kimliğini tanımlamanın yollarını tanımlar, sözlük bilim pratiğinin gelişim yönlerini gerçekleştirir. Dilin işlevsel doğasını ortaya çıkarır ve dilin dilsel ve kültürel yapısal doğasının incelenmesine katkıda bulunur. Toplumsal cinsiyet çalışmaları ile sözlük bilimsel çalışmaların birleşimi modern bir gerekliliktir (toplumsal kurumlardaki değişiklikler, cinsiyet tanımı/kimliği sorununun gündeme gelmesi, cinsiyet stereotiplerindeki değişiklikler, cinsiyet değerlerinin düzenleyici işlevindeki değişiklikler vb.). Bu nedenle gelecekte toplumsal cinsiyet sözlük bilimi alanının geliştirilmesinin önemli olduğunu düşünmekteyiz.

KAYNAKLAR

1. Каримова Б., Қуантайұлы Н., Төлепберген Б. Көркем мәтіннің гендерлік ерекшеліктері // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №4(130). – Б. 89–100. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.08>
2. Zhumasheva K.B. et al. Representation of Gender Metaphor in Lexicography as a Reflection of Culture // International Journal of society, culture and language. – 2022. – Vol. 10, Issue 3. – P. 151-162. <http://dx.doi.org/10.22034/ijscsl.2022.543085.2467>

3. Heidari Y.Sh. Araştırmalarda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet Eşitliği: sager yönergelerinin gerekçesi ve Kullanım önerisi // Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. – 2020. – Cilt 22, Sayı 1. – S. 1–23. <http://dx.doi.org/10.26468/trakyasobed.689290>
4. Шоқым Г.Т. Гендерлік лингвистика негіздері. – Алматы: Экономика, 2012. – 190 б.
5. Кайдарова А.М. Оппозиция «мужское – женское» как основа гендерного подхода в литературоведении (на примере творчества Л. Петрушевской, Г. Щербаковой, С. Василенко) // Молодой ученый. – 2018. – №7(193). – С. 202–205.
6. Хасанұлы Б. Қазақ тіл білімінде гендерлік бағытты қалыптастырудың өзекті мәселелері // Психолінгвистика және әлеуметтік тіл білімі: қазіргі күйі және болашағы: халық. конф. матер. – Алматы: Экономика, 2003. – Б. 284–288.
7. Қазақ әдеби тілінің сөздігі: 15 т. / ред. А. Ысқақов, Н. Уәли. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2011. – 750 б.
8. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: энциклопедия. – Алматы: DPS, 2011. – Т. 1. – 738 б.
9. Жанұзақов Т. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.
10. Ожегов С.И. Толковый словарь русского языка / под ред. Н.Ю. Шведова. – Изд. 4-е, доп. – М.: Азбуковник, 2000. – 940 с.
11. Ысқақов А., Сыздыкова Р., Сарыбаев Ш. Қазақ тілінің қысқаша этимологиялық сөздігі. – Алматы: Қазақ ССР-ның «Ғылым» баспасы, 1966. – 240 б.
12. Малов С.Е. Памятники древнетюркской письменности: тексты и исследования. – М.; Л., 1951. – 451 с.
13. Юдахин К.К. Киргизско-русский словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1965. – 973 с.
14. Потанин Г.Н. Очерки северо-западной Монголии. – СПб., 1883. – Вып. 4. – 1026 с.
15. Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі. – Алматы: Сөздік-Словарь, 1997. – 368 б.
16. Бизақов С. Синонимдер сөздігі. – Алматы: Арыс, 2007. – 640 б.

REFERENCES

1. Karimova B., Quantaiuly N., Tolepbergen B. Korkem matinnin genderlik erekshelikleri [Gender features of a literary text] // Iasauı universitetinin habarshysy. – 2023. – №4 (130). – B. 89–100. <https://doi.org/10.47526/2023-4/2664-0686.08> [in Kazakh]
2. Zhumasheva K.B. et al. Representation of Gender Metaphor in Lexicography as a Reflection of Culture // International Journal of society, culture and language. – 2022. – Vol. 10, Issue 3. – P. 151-162. <http://dx.doi.org/10.22034/ijscsl.2022.543085.2467>
3. Heidari Y.Sh. Araştırmalarda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet Eşitliği: sager yönergelerinin gerekçesi ve Kullanım önerisi [Gender and gender Equality in research: justification of the sager guidelines and Recommendation for their use] // Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. – 2020. – Cilt 22, Sayı 1. – S. 1–23. <http://dx.doi.org/10.26468/trakyasobed.689290> [in Turkish]
4. Shoqym G.T. Genderlik lingvistika negizderi [Fundamentals of gender linguistics]. – Almaty: Ekonomika, 2012. – 190 b. [in Kazakh]
5. Kaidarova A.M. Opozicija «mujskoe – jenskoe» kak osnova gendernogo podhoda v literaturovedenii (na primere tvorcestva L. Petrushevskoi, G. Sherbakovoi, S. Vasilenko) [The opposition “male – female” as the basis of a gender approach in literary criticism (on the example of the work of L. Petrushevskaya, G. Shcherbakova, S. Vasilenko)] // Molodoi uchenyi. – 2018. – №7(193). – S. 202–205. [in Russian]
6. Hasanuly B. Qazaq til biliminde genderlik bagytty qalyptastyrudyn ozekti maseleleri [Actual problems of gender orientation formation in Kazakh linguistics] // Psiholingvistika jane aleumettik til bilimi: qazirgi kuuı jane bolashagy: halyk. konf. mater. – Almaty: Ekonomika, 2003. – B. 284–288. [in Kazakh]
7. Qazaq adebi tilinin sozdigi: 15 t. [Dictionary of the Kazakh literary language: 15 vol.] // red. A. Ysqaqov, N. Uali. – Almaty: Qazaq enciklopediasy, 2011. – 750 b. [in Kazakh]
8. Qazaqtyn etnografialyq kategorialar, ugymdar men ataularynyn dasturli juiesi: enciklopedia [Traditional system of Kazakh ethnographic categories, concepts and names: encyclopedia]. – Almaty: DPS, 2011. – T. 1. – 738 b. [in Kazakh]

9. Januzakov T. Qazaq tilinin tusindirme sozdigi [Explanatory Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Daik-Press, 2008. – 968 b. [in Kazakh]
10. Ojegov S.I. Tolkovyj slovar russkogo iazyka [Explanatory dictionary of the Russian language] / pod red. N.Iu. Shvedov. – Izd. 4-oe, dop. – M.: Azbukovnik, 2000. – 940 s. [in Russian]
11. Ysqaqov A., Syzdyqova R., Sarybaev Sh. Qazaq tilinin qysqasha etimologialyq sozdigi [Brief Etymological Dictionary of the Kazakh language]. – Almaty: Qazaq SSR-nyn «Gylym» baspasy, 1966. – 240 b. [in Kazakh]
12. Malov S.E. Pamiatniki drevnetiurkskoi pismennosti: teksty i issledovania [Monuments of ancient Turkic writing: texts and research]. – M.; L., 1951. – 451 s. [in Russian]
13. Iudahin K.K. Kirgizsko-russkiy slovar [Kyrgyz-Russian dictionary]. – M.: Sov. enciklopedia, 1965. – 973 s. [in Russian]
14. Potanin G.N. Ocherki severo-zapadnoi Mongolii [Essays on Northwestern Mongolia]. – SPb., 1883. – Vyp. 4. – 1026 s. [in Russian]
15. Qazaq dasturli madenietinin enciklopedialyq sozdigi [Encyclopedic Dictionary of Kazakh traditional culture]. – Almaty: Sozdik-Slovar, 1997. – 368 b. [in Kazakh]
16. Bizaqov S. Sinonimder sozdigi [Sinonimder sozdigi]. – Almaty: Arys, 2007. – 640 b. [in Kazakh]